

EL TEU PAÍS COM MAI NO L'HAS VIST Catalunya

Descobrir

25 ANYS

MENORCA TALAIÒTICA

UNS MONUMENTS PREHISTÒRICS
ÚNICS AL MÓN

5,95€
NÚMERO 288

WWW.DESCOBRIR.CAT

Menorca talaiòtica

**Els monuments mil·lenaris
d'un patrimoni únic al món**

Reportatge fotogràfic Ricard Pla Boada · Il·lustració Albert Álvarez Marsal

La naveta des Tudons
és la icona de la prehistòria de Menorca: és el monument més conegut i visitat. En aquesta fotografia, el veiem sota la Via Làctia.

Els recintes de taula són exclusius de Menorca, no existeixen enlloc més, i es van construir al centre o en llocs privilegiats d'alguns poblats del talaiòtic final.

HO SABÍEU?

A dins d'un cercle

En els poblats del talaiòtic final o posttalaiòtics (del 550 al 123 aC), l'edifici vertebrador ja no era el talaiot, sinó el recinte de taula, que tenia un sentit religiós, i van començar a proliferar els cercles, unes cases circulars monumentals que sovint s'adossaven entre si. El talaiot no va desaparèixer, però va perdre llur funció de marcador territorial i en alguns casos es va reutilitzar com a espai auxiliar dels cercles. Així són els poblats que es va trobar Quint Cecili Metel Baleàric quan el 123 aC va conquerir Menorca.

1) L'ENTRADA és un corredor cobert per lloses que dona accés al pati exterior del recinte domèstic.

2) UN GRAN MUR PERIMETRAL envolta tot l'espai domèstic. La paret interna era més baixa que l'externa i, per tant, queda un replà a la part alta del mur.

3) EL PATI INTERIOR del cercle (l'habitatge pròpiament dit) estava delimitat

per cinc pilastres, que donaven monumentalitat a la casa. La de l'oest era sempre la més treballada: recordava fins i tot una taula.

4) AL VOLTANT DEL PATI interior es distribuïen les habitacions. Al nord-est hi havia la cuina; al nord, la cambra més gran, on es dormia i a la qual s'accedia per un portal allindanat, i a l'oest hi havia dues petites habitacions que

s'usaven com a magatzems o tallers.

5) HABITACIÓ AMB UN FORN que acumulava l'escalfor: primer es feia foc sobre l'argila i s'escalfaven els fragments ceràmics, que, un cop eliminat el foc, deixaven anar la calor que coïa els aliments.

6) LA SALA HIPÒSTILA és un espai auxiliar, usat com a magatzem o estable.

CERCLES O CASES AMB PATI CENTRAL

Són habitatges de grans dimensions (més de 100 m²) propis de la fase final de la cultura talaiòtica. Presenten una única entrada, orientada al sud, que dona accés a un pati central. Al voltant d'aquest pati s'obren les portes que donen pas a les diferents habitacions. Són edificis molt monumentals, construïts amb tècnica ciclòpia, en què destaquen les columnes monolítiques disposades al voltant del pati. A Torre d'en Galmés hi ha molts i bons exemples de cases amb pati central, i just al costat de l'aeroport també se'n pot visitar una. ◀

ALBERT ÀLVAREZ MARSAL

La necròpolis excavada als penya-segats de Forma és espectacular, però és de difícil accés, i perillós, per un desprendiment ocorregut fa uns anys.

ELS RITUALS DEL REPÒS ETERN

ELS ENTERRAMENTS COL·LECTIUS ENS HAN DEIXAT MONUMENTS MAGNÍFICS COM DÒLMENS, NAVETES I COVES EXCAVADES A LA ROCA

La mort va tenir un paper molt important en les comunitats assentades a Menorca durant la prehistòria. I els espais destinats al descans etern són encara ben presents en el paisatge per la seva monumentalitat, com la naveta des Tudons, o la seva excepcionalitat, com les coves excavades a la roca, en penya-segats abocats a la mar. Tots són el reflex de creences compartides i de l'esforç col·lectiu de dones i homes que van viure i morir en aquesta preciosa illa.

Text Majo León Moll

ANTONI CLADERA

Aproximar-nos al món de la mort de les comunitats prehistòriques no és una feina fàcil: eren societats que no ens han deixat un registre escrit i amb les quals no compartim un mateix bagatge ni circumstàncies. Però precisament són aquests els reptes que empenyen els arqueòlegs a estudiar i mirar d'interpretar els costums funeraris més ancestrals.

A Menorca, les primeres evidències de la presència humana es relacionen justament amb el món funerari. La mort ens ha donat fe de la vida: els dòlmens i paradòlmens, uns sepulcres megalítics construïts amb grans pedres col·locades sense morter, s'edifiquen fa uns 4.000 anys. Formats per un corredor estret que condueix

Les restes de Biniai Nou són l'evidència més antiga de pràctiques funeràries a l'illa

a una cambra fosca, eren d'ús col·lectiu. En un dels paradòlmens de Biniai Nou s'han documentat, entre els cossos inhumats, les restes de dos individus que moriren al voltant del 2000 aC. Són l'evidència més antiga de pràctiques funeràries a l'illa.

Als dòlmens i paradòlmens, cada vegada que un membre de la comunitat es moria, el col·locaven a dins, sense cobrir de sorra, com si es tractés d'un retorn a la mare Terra, i l'acompanyaven d'algunes ceràmiques i objectes. Com que són espais reduïts, les successives

inhumacions d'homes, dones i filllets al seu interior implicaven remoure els esquelets. Aquest fet es repetirà al llarg de tota la prehistòria illenca.

Quatre-cents anys després de la construcció d'aquests sepulcres megalítics, l'illa estava ocupada per peti-

tes comunitats pageses que freqüentaven les profunditats de les coves per deixar-hi ofrenes a la mare Terra. Se seguïen utilitzant els antics sepulcres megalítics com a lloc d'enterrament, però també es començaren a construir tombes més grans, les protonavetes. Edificades a partir d'un mur de triple parament i amb una cambra més gran que la dels dòlmens i paradòlmens, marquen una continuïtat perquè comparteixen amb els sepulcres megalítics l'estret corredor, la foscor de l'espai i el seu caràcter d'enterrament col·lectiu. Les protonavetes, a més, coincideixen cronològicament amb els hipogeu de planta allargada. Les coves excavades a la roca són utilitzades també com a llocs d'inhumació col·lectiva.

El col·lectiu per davant de l'individu

A poc a poc, els espais funeraris es van anar diversificant, tot i que la inhumació col·lectiva en espais on regnava la foscor va continuar essent el ritual predominant. Hipogeu, coves naturals i sepulcres construïts foren utilitzats com a lloc d'enterrament de les comunitats menorquines. El fet col·lectiu tenia més importància que l'individual.

Els sepulcres cada cop es van fer més monumentals, i més persones foren inhumades al seu interior, fins a arribar a les grans navetes construïdes a partir del 1200 aC. Les navetes són monuments exclusius de Menorca i són el darrer exponent de la tradició de construccions funeràries ciclòpies iniciada amb els sepulcres megalítics a l'illa.

De navetes, n'hi ha moltes, però la més coneguda i la que dona nom a totes és la des Tudons. Al llarg del temps ha estat protagonista de llegendes i objecte de curiositat. Va ser excavada i restaurada per l'arqueòloga Maria Lluïsa Serra, i del seu interior es recuperaren tant restes humanes com punxons i botons triangulars d'os, braçalets i ornaments de bronze, i ceràmiques. Objectes que acompanyaven els difunts en el seu viatge al més enllà.

Cap al 1450 aC, coincidint en el temps amb les navetes i les protonavetes, algunes de les coves naturals que trobem als barrancs de Menorca es convertiren en espais funeraris. Les anomenem *coves murades* perquè l'entrada es tancava amb un mur ciclopi, deixant-hi un portal d'accés.

La cova des Moro és una de les navetes d'habitació que hi ha a Son Mercer de Baix. Durant un temps es va creure que era una naveta funerària, però excavacions posteriors han aclarit que era un habitatge. A l'esquerra, una foto magnètica de la lluna plena sobre una roca que té forma d'elefant, a cala Morell.

A l'interior, igual que a les navetes, es practicava la inhumació col·lectiva i l'aixovar que acompanyava els difunts era similar. Cada vegada que un membre de la comunitat es moria, era transportat fins a la cova o el sepulcre, situats lluny dels llocs on es vivia.

A partir del 1100 aC, els talaiots començaren a ocupar el paisatge i es produïren canvis importants en el món dels vius que es reflectiren també en el dels morts. Així, tot i que la inhumació col·lectiva en espais reduïts i foscos continuà, a alguns difunts se'ls practicà un

nou ritual, que des de l'arqueologia s'ha anomenat *pentinar la mort*. Es va documentar per primera vegada a la cova murada des Càrritx i consistia a tallar i pentinar (tenyir) alguns flocs de cabell del difunt amb una substància colorant ver-

Les petites comunitats pageses freqüentaven les coves per deixar-hi ofrenes a la mare Terra

Els temples dels difunts

DÒLMENS. Sepulcres megalítics construïts amb grans lloses. Formats per un corredor i una cambra rectangular a la qual s'accedeix mitjançant una llosa perforada. Apareixerien coberts per un túmul de terra i pedres. Destaca el dolmen de ses Roques Llises.

PARADÒLMENS. Són petites coves artificials picades a la roca a les quals s'afegeix un corredor d'accés fet de grans lloses. Són anomenats també *hipogeus amb façana megalítica*. El de Biniai Nou és molt interessant.

SEPULCRES DE TRIPLE PARAMENT O PROTONAVETES
Construccions caracteritzades per disposar d'un mur exterior circular format per tres de simples reomplerts de pedra petita i terra entre ells. Disposen d'una cambra interior de tendència ovalada a la qual s'accedeix a partir d'un corredor amb llinda. Són exemples d'aquesta construcció les protonavetes de So n'Olivaret i ses Arenes.

HIPOGEUS
Són coves artificials excavades en un aflorament rocós. Poden disposar de diferents formes (allargada, tipus forn) i complexitat. Algunes les trobem agrupades, tot formant necròpolis. Un hipogeu destacable és el de sa Torre del Ram.

COVES MURADES
Coves naturals a les quals s'afegeix un mur de tancament ciclopí amb un portal d'accés al centre, com la cova des Càrritx. ◀

Calescoves és una de les necròpolis més populars de Menorca. S'hi han inventariat unes noranta coves de diferents tipologies i èpoques. A baix una bassa de Coll de Cala Morell.

XXVI
DIADA
FIDEUS
ROSSEJATS
12 JUNY

FIRA
DE LA MAR
10, 11 i 12
JUNY

XI

JOR

NA

DES

DELS

FIDEUS
ROSSEJATS
+TAPA
MARINERA

DEL 3 AL 12 JUNY

L'AMETLLA DE MAR

Participa al concurs [#fideusrossejats22](#) [#ametllademar](#)

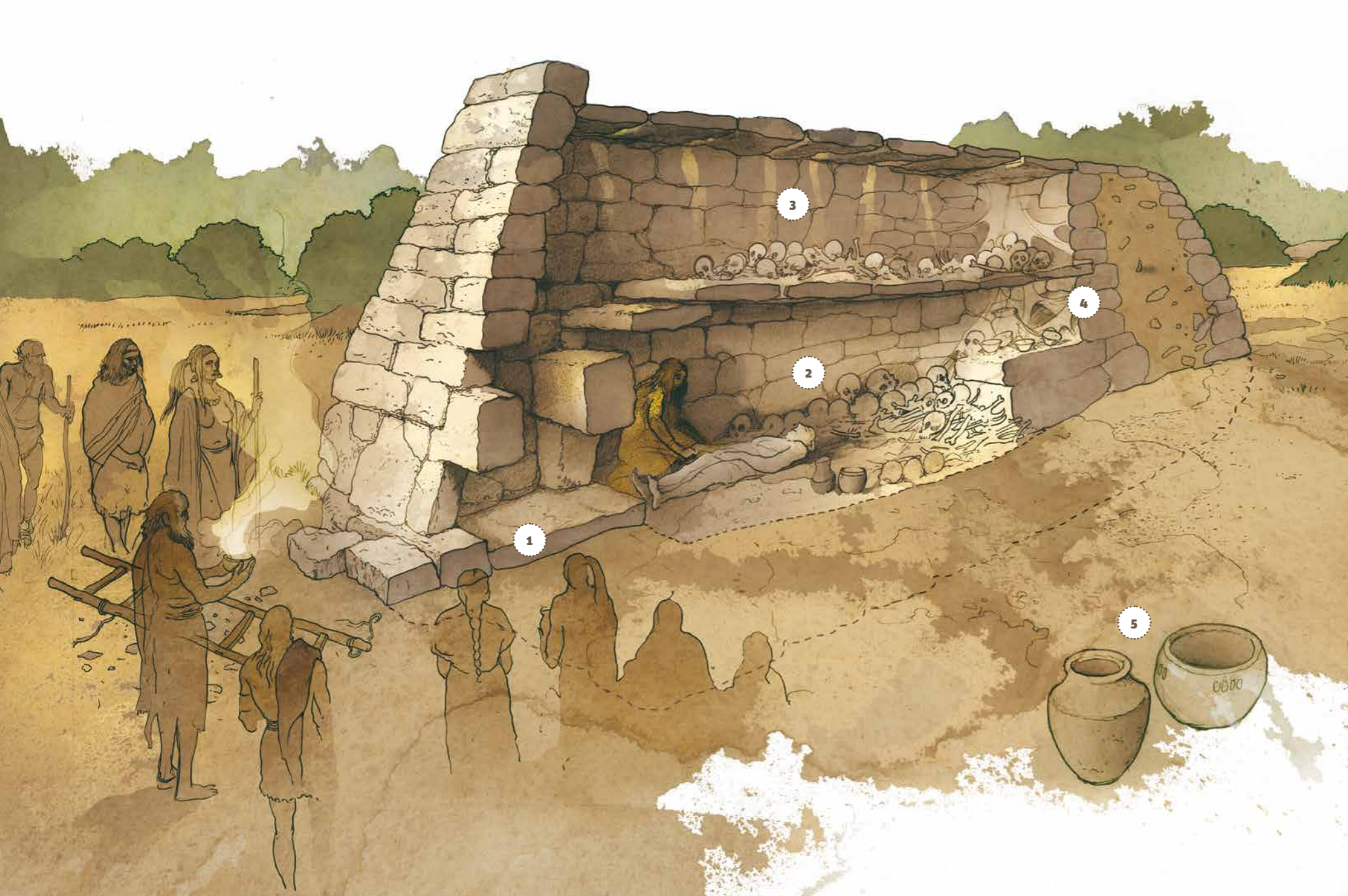
visitametllademar.com

Organitza:

Col·labora:

HO SABÍEU?

El viatge al més enllà

Les navetes són sepulcres funeraris ciclopis que es van usar durant el període prototalaiòtic, entre el 1050 i el 850 aC, per enterrar-hi petits grups familiars o clans. El seu nom és escaient i al·legòric (remet a l'última travessia), però no va ser aquesta la idea de Joan Ramis i Ramis, que a la primavera del segle XIX va estudiar el jaciment des Tudons. No va relacionar la construcció amb el món funerari, i la va batejar com a naveta per la seva forma de nau invertida i perquè pensava que es tractava d'un temple dedicat a la deessa Isis, inventora de la navegació i protectora dels mariners.

1) ELS COSSOS SEMPRE S'INTRODUEIXEN per un estret corredor cap a la cambra mortuòria, i es col·loquen d'esquena sobre el terra i amb els peus a tocar de la paret anterior de la cambra.

2) ELS COSSOS DELS DIFUNTS, un cop convertits en esquelets, es desmembraven i els ossos s'arraconen per fer lloc a nous enterraments.

3) L'ESTRUCTURA DE LES NAVETES canvia força d'una a altra. N'hi ha que tenen dos pisos, comunicats entre si per una xemeneia que s'obre al sostre del corredor d'accés.

4) SEGONS LES DESCRIPCIONS publicades al segle XX, en cada naveta van ser inhumades entre cinquanta i setanta persones. El recompte es feia només a partir dels cranis

sencers trobats, però és molt probable que, donat el grau de fragmentació que presenten els ossos, el nombre de persones enterrades fos molt més alt.

5) ELS AIXOVARS estaven formats per botons triangulars d'os, ceràmica, punxons, braçalets, ganivetes, puntes de javelina o penjolls de bronze bicònics, formats per dos cons enganxats, com si formessin un rombe.

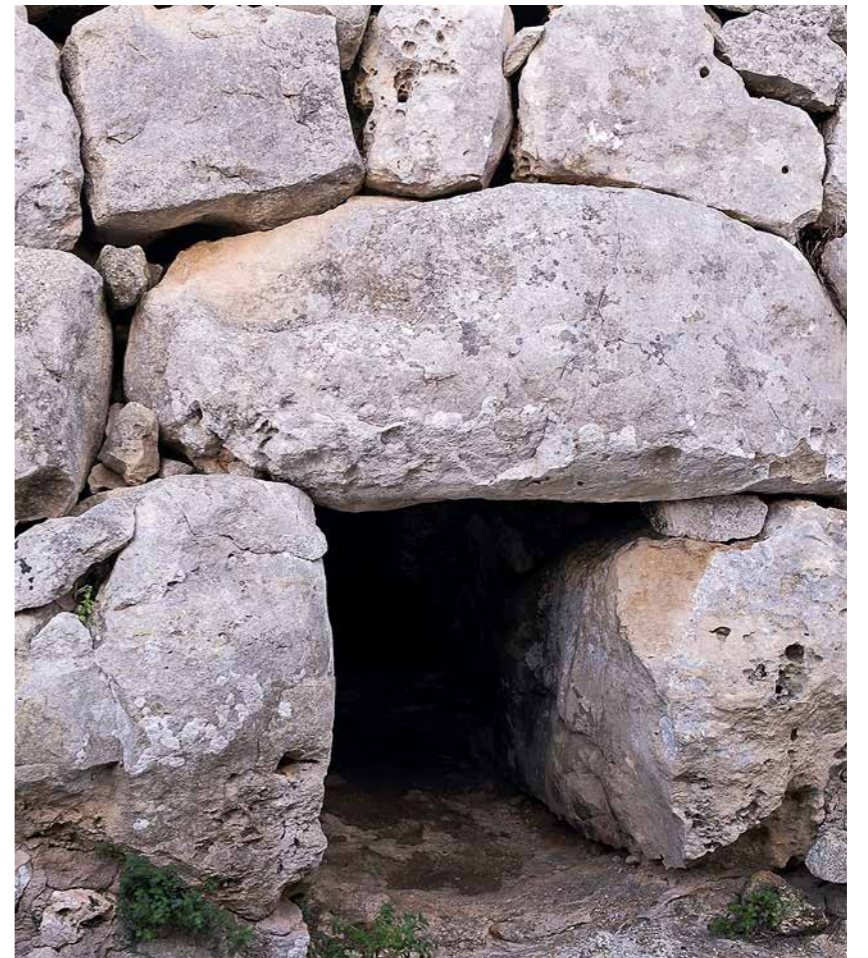
NAVETES

Sepulcres ciclopis amb forma de nau invertida, un corredor d'accés i una cambra de tendència ovalada. Algunes disposen de dos pisos i s'accedeix al superior mitjançant una xemeneia vertical situada al corredor d'accés. Són exclusives de Menorca. Un bon exemple són les navetes des Rafal Rubí. ◀

La cova 5 de la necròpolis de Cala Morell va ser usada com a cisterna pels pagesos fa dos o tres segles, quua van tapiar-ne l'entrada i obriren un forat al sostre, visible a la fotografia. A la dreta, una de les navetes funeràries des Rafal Rubí. A l'esquerra, la icònica naveta des Tudons. A dalt, a l'esquerra, el dolmen de ses Roques Llises.

ANTONI CLADERA

GRANTUCO / GETTYIMAGES

→ mellosa extremitat de l'arrel de la rogeta (*Rubia peregrina*). Una vegada tallats es guardaven dins petits contenidors de llenya, banya o cuir amb tapa que es deixaven a la mateixa cova. La troballa de tubs similars i tapadores a altres espais funeraris, concretament a coves naturals de difícil accés com la des Pas i la de Biniedrís, ens indica que el ritual era practicat per diferents comunitats a l'illa.

Cap al 600 aC, els talaiots s'abandonaren, la tècnica ciclòpia, amb grans pedres i sense argamassa, es començà a emprar sols per construir edificis per als vius i les coves artificials es convertiren en els nous espais funeraris de les comunitats. Es tracta d'àmplies coves amb portal rectangular, capelles laterals i columnes a les quals s'accedia a peu dret. Moltes disposaven d'un

La necròpolis de Cala Morell està formada per catorze coves excavades a la paret de roca d'un petit barranc. Les més grans són posttalaiòtiques i foren utilitzades fins ben entrada l'època romana.

pati davant que s'omplia d'aigua de pluja i s'agruparen formant necròpolis als barrancs com a Calescoves o Cala Morell.

A l'interior de les coves coexistien la inhumació i la cremació amb calç, i els difunts s'acompanyaven d'un ric i divers aixovar on la ceràmica d'importació compartia protagonisme amb la local, feta encara a mà. Aquestes coves s'utilitzaran com a espais funeraris almenys fins a l'arribada del món romà a l'illa, al segle II aC, etapa en què aquests llocs, tradicions i rituals s'abandonaran i es donarà lloc a un nou univers simbòlic. ◀

Alguns flocs de cabell del difunt es tallaven i es tenyien amb un colorant vermellós

Majo León Moll. Historiadora i arqueòloga. Treballa com arqueòloga municipal de l'Ajuntament de Ciutadella, on exerceix també de tècnica responsable del Museu Municipal.

Caldes, vila termal

Entre la Costa Brava i les Guilleries es troba la vila balneària de **Caldes de Malavella**, un petit paradís verd i blau poblat des de la nit del temps que gairebé tot ho deu a la màgia de les seves aigües... **Descobreix Caldes!** www.visitcaldes.cat